

DETERMINANTY KONKURENCYJNOŚCI POLSKIEGO SEKTORA ROLNO-ŻYWNOŚCIOWEGO – ROLA POPYTU TURYSTYCZNEGO

Janina Sawicka

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. Obszary wiejskie posiadają cenne walory przyrodnicze, kulturowe i krajo-brazowe, które wykorzystywane są także dla celów rozwoju turystyki. W naszym kraju zasoby te są mało wykorzystane, zwłaszcza obszarów peryferyjnych, przygranicznych, mimo że cechuje je unikatowość i różnorodność na skalę europejską i międzynarodową. Polska wpisuje się w europejski model rozwoju wsi i rolnictwa przez swoją wielofunkcyjność i wielokierunkowość. W tych to pozarolniczych funkcjach należy upatrywać i poszukiwać naszych przewag konkurencyjnych. Przychody generowane przez turystykę i agroturystykę na obszarach wiejskich są istotnym źródłem dochodów mieszkańców, przyczyniają się do rozwoju gospodarki regionów. Wraz z rozwojem turystyki i agroturystyki wzrasta konsumpcja, w tym głównie żywności tradycyjnej i wytworzonej lokalnie.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, funkcje turystyczne, rynek żywności, konkurencyjność

WSTĘP

Popyt na żywność w wielu krajach, w tym w Polsce, w decydującej mierze kształtowany jest przez rynek wewnętrzny, a w następnej kolejności przez rozmiary eksportu. Popyt krajowy może być istotnie zwiększony w wyniku wzrostu liczby gości zagranicznych, czyli zwiększenia rozmiarów turystyki napływowej. Panuje przekonanie, iż eksport żywności może być zwielokrotniony przez popyt konsumpcyjny ze strony przyjeżdżających do danego kraju turystów. Jednym z wielu motywów skłaniających do przekroczenia granicy (umownej w obszarze Unii Europejskiej) dla wielu przyjezdnych osób jest turystyka zakupowa. I właśnie to zakupy i konsumpcja żywności mogą przyciągać zagranicznych turystów do naszego kraju.

Adres do korespondencji – Corresponding author: Janina Sawicka, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Polityki Europejskiej, Finansów Publicznych i Marketingu, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, e-mail: janina_sawicka@sggw.pl

W badaniach nad konkurencyjnością polskich producentów żywności popyt turystyczny jest często pomijany. Według OECD, konkurencyjność gospodarki to jej zdolność do sprostania konkurencji międzynarodowej, co wyraża się w znaczącym eksporcie, ale także utrzymaniu wysokiego poziomu i tempa wzrostu popytu wewnętrznego bez pogorszenia salda obrotów bieżących [Ocena... 2009].

Istotne więc będzie poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jak zmieniają się i jakie są uwarunkowania konkurencyjności na rynku żywnościowym w warunkach globalizującej się gospodarki. Jakie są zatem czynniki warunkujące utrzymanie konkurencyjności w długim okresie? Od czego zależeć będą przewagi konkurencyjne polskich producentów żywności w przyszłości? Jakie znaczenie w generowaniu krajowego popytu na żywność ma popyt ze strony rodzimych oraz przyjeżdżających do naszego kraju turystów? Na ile turystyka zmienia i kreuje nowe trendy w konsumpcji żywności? To tylko część zagadnień, na które poszukuje się odpowiedzi w artykule.

ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE UWARUNKOWANIA KONKURENCYJNOŚCI POLSKIEGO ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH

Należy zwrócić uwagę zarówno na zewnętrzne, jak i wewnętrzne uwarunkowania konkurencyjności. Konkurencyjność jest zróżnicowana wg branż i sektorów, zależy bowiem od ich wewnętrznej charakterystyki oraz różnych umiejętności przedsiębiorców i usługodawców radzenia sobie z uwarunkowaniami zewnętrznymi.

Nie pomniejszając roli eksportu, należy jednak przyjąć, że w decydującym stopniu o perspektywach branży żywnościowej i o dynamice jej rozwoju zadecyduje popyt na żywność w kraju.

Uwarunkowania zewnętrzne to przede wszystkim postępujący proces globalizacji i umiędzynarodowienie gospodarek. W branży gospodarki żywnościowej w Polsce globalizacja wyraża się wzrostem sprzedaży przez korporacje transnarodowe. Cechą szczególną, wyróżniającą na przykład firmy zagraniczne inwestujące w Polsce w branżę spożywczą od przedsiębiorstw zagranicznych działających w innych sektorach przemysłu, jest dostrzeżenie ogromnego rynku zbytu i orientacja na sprzedaż na rynku lokalnym, podczas gdy wśród pozostałych podmiotów zagranicznych najwięksi producenci są zwykle największymi eksporterami. Monopolistyczne zachowania cechują nie tylko wielkich producentów, ale także duże firmy handlowe. Zarówno korporacje produkcyjne, jak i hipermarkety osiągają korzyści z ekonomiki produkcji i sprzedaży na dużą skalę. W sektorze gospodarki żywnościowej najsłabszą pozycję mają rolnicy, gdyż ich skala wytwarzania jest mała i działają w dużym rozproszeniu.

Korporacyjny charakter wielu zakładów przetwórczych i sieci handlowych nie sprzyja preferowaniu rodzimych produktów. Niższa jakość i walory smakowe, np. wieprzowiny z Danii, pomidorów z Hiszpanii, w porównaniu z polskimi produktami powinny skłaniać konsumentów do wyboru naszych produktów nie tylko z powodu patriotyzmu lokalnego. W wielu krajach zachodnich (np. Szkocja, Szwecja) prowadzone są szeroko zakrojone akcje kształtowania postaw skłaniających konsumentów do wyboru rodzimych produktów i wspierania w ten sposób krajowego przemysłu. W Polsce, niestety, już wi-

doczny jest proces wypierania z rynku krajowego żywności wielu naszych rodzimych produktów przez tańszy i na ogół gorszy jakościowo import. Utrzymanie się tej tendencji w dłuższym okresie może prowadzić do upadku tradycyjnego polskiego rolnictwa.

Turyści napływowi już z założenia nastawieni są w swoich wyborach konsumpcyjnych na produkty rynku wewnętrznego danego kraju, chcą poznać ich specyfikę i walory. Dotyczy to przede wszystkim żywności. Powszechnie znane są utrwalone i przyciągające turystów wzorce kulinarne wielu krajów i regionów świata. Przykładami mogą być kuchnie śródziemnomorska, włoska, hiszpańska czy meksykańska.

Na poziomie przedsiębiorstwa, w mikroskali, wyróżnimy wewnętrzne uwarunkowania konkurencyjności. Uruchomienie wewnętrznych przewag zależne jest w dużej mierze od inwencji przedsiębiorcy. Wewnętrzne determinanty konkurencyjności to głównie cena, jakość, innowacje. Charakter przewag cenowych wynika na ogół z niższych cen surowców rolniczych, niższych kosztów pracy, niższych marż przetwórczych i handlowych.

Poprawa pozycji konkurencyjnej jest możliwa nie tylko przez wzajemne konkutowanie podmiotów gospodarczych, ale także przez podejmowanie współpracy. Coraz powszechniej w praktyce sprawdza się teoria klastrów. W gospodarce żywnościowej, gdzie występuje silny związek między cechami naturalnymi regionów a ich potencjałem wytwórczym, ta koncepcja jest szczególnie przydatna. Klastry rozumiane są jako geograficzne skupiska powiązanych wzajemnie firm w obszarze produkcji, przetwórstwa, dystrybucji i handlu.

Poza procesem globalizacji istotny wpływ na funkcjonowanie przedsiębiorstw ma makrootoczenie: polityczne, ekonomiczne, społeczno-kulturowe i technologiczne. W sferze uwarunkowań technologicznych ważne są wiedza i innowacje. Czynniki te mają charakter zewnętrzny po części, gdyż na innowacyjność przedsiębiorstw mają wpływ stan i charakter rozwoju gospodarki.

WPLYW KRYZYSU NA SYTUACJĘ GOSPODARCZĄ I HANDEL ZAGRANICZNY ARTYKUŁAMI ROLNO-ŻYWNÓŚCIOWYMI

W Polsce po akcesji zostały usunięte bariery eksportu na rynki krajów unijnych, a z drugiej strony wzmocniła się konkurencja na rynku krajowym przez swobodny wpływ eksporterów z UE.

Początkowa faza kryzysu nie wpłynęła negatywnie na sytuację gospodarczą naszego kraju, jednak pogłębianie się recesji gospodarczej na świecie zaczęło mieć również i u nas niekorzystne następstwa. W pierwszej połowie 2008 r. nastąpiła deprecjacja wielu światowych walut, w tym także złotego. Kolejna połowa tego roku przyniosła pogorszenie wskaźników koniunktury gospodarczej Polski.

Zła sytuacja gospodarcza partnerów handlowych Polski niekorzystnie przełożyła się na wynik eksportu w naszym kraju. Wartość eksportu w grudniu 2008 r. w porównaniu z grudniem 2007 r. obniżyła się o 16,4% [<http://www.money.pl/>]. Dane za 2009 r. potwierdzają słabą aktywność gospodarczą Polski. Według GUS, w II kwartale 2009 r. PKB wzrósł o 1,1% r/r, nieco lepsze wyniki są za I kwartał 2010 r., według nich PKB wzrasta o 3% r/r [<http://forsal.pl/>].

W 2009 r. obserwowano kilkuprocentowy spadek obrotów ogółem w porównaniu z latami poprzednimi. Import rósł szybciej niż eksport, w wyniku czego zmalało ujemne saldo z 26,2 mld EUR w 2007 r. i z 17,6 mld EUR w 2008 r. do 8,7 mld EUR w 2009 r.

W grupie artykułów rolno-spożywczych w 2009 r. także zaobserwowano niekorzystny wpływ kryzysu gospodarczego. Obroty handlu zagranicznego zmniejszyły się, ale dynamika spadku była znacznie mniejsza niż w całym handlu. W walucie krajowej natomiast obroty wzrosły. Zwiększyło się dodatkowo saldo w tej grupie z 1,4 mld EUR w 2008 r. do 2,1 mld EUR w 2009 r. Wzrósł także udział obrotów tej grupy artykułów w handlu ogółem: 11,6% w eksporcie i 8,7% w imporcie. Kompleks rolno-spożywczy ma więc duże znaczenie w bilansie handlowym i płatniczym Polski.

W pierwszym półroczu 2010 r., mimo wcześniejszych negatywnych prognoz, nastąpiło zahamowanie tendencji spadkowej i wystąpił kilkunastoprocentowy wzrost zarówno po stronie eksportu, jak i importu (ujemne saldo nie pogłębiło się w porównaniu z analogicznym okresem roku poprzedniego).

Dla rozwoju rolnictwa i przemysłu spożywczego handel zagraniczny jest ważny, gdyż średnio jedna czwarta wartości sprzedaży to eksport.

W ujęciu geograficznym UE jest największym odbiorcą, a zarazem dostawcą artykułów rolno-spożywczych. Nieznacznie zmniejszył się udział krajów WNP, a wzrósł krajów rozwijających się. Poprawia się saldo wymiany z UE i krajami rozwijającymi się. W handlu zagranicznym dominują produkty przemysłu spożywczego, które generują dodatnie saldo obrotów. W 2009 r. zmniejszył się eksport produktów zwierzęcych, a wzrósł roślinnych.

W przyszłości poprawa sytuacji w handlu zagranicznym Polski będzie zależała od sytuacji ekonomicznej i popytu w krajach UE. W 2010 r. oznaki tej poprawy zaobserwowano w Niemczech, stąd w handlu zagranicznym obserwuje się odwrócenie tendencji spadkowej. Przetworzone produkty rolne z Polski umocniły naszą pozycję na rynkach UE.

Pewną barierą handlu zagranicznego w przyszłości będą rosnące koszty transportu międzynarodowego. Minione lata członkostwa Polski w UE charakteryzowały się wzrostem obrotów handlu zagranicznego artykułami rolno-żywnościowymi, szybciej po stronie eksportu niż importu, w wyniku czego staliśmy się eksporterem netto w tej grupie towarów, co zdynamizowało rozwój całego sektora żywnościowego.

Dotychczasowym źródłem polskich przewag konkurencyjnych na rynkach zagranicznych są głównie przewagi kosztowo-cenowe. Ich źródła to w szczególności: niższe ceny surowców i produktów rolniczych, niższe ceny kosztów pracy i pozostałych czynników, niższe marże przetwórcze. Czynniki te są już na wyczerpaniu. Do bardziej nowoczesnych, a tym samym przyszłościowych czynników należy zaliczyć: jakość, innowacyjność (produktową, procesową, organizacyjną i marketingową), przedsiębiorczość, wiedzę.

Sytuacja w branży będzie zależała od tego, jak będą kształtować się w przyszłości poszczególne czynniki mające wpływ na polski handel rolno-spożywczy.

Najważniejsze czynniki to zmiany kursu walutowego złotówki w stosunku do euro i dolara. Jeśli złotówka będzie się umacniać, będzie oddziaływać w kierunku obniżenia opłacalności eksportu, a zwiększy opłacalność importu i odwrotnie: deprecjacja złotego działa na korzyść eksportu a ogranicza import. Odwrotnie jest w turystyce: silna waluta zachęca do wyjazdów zagranicznych, słaba natomiast przyciąga turystów zewnętrznych.

Wiele zależy od głębokości (amplitudy) odchyłeń kursowych. Jednak nadmierne wahania zawsze wpływają na pogłębianie niestabilności i niepewności w działalności gospodarczej lub usługowej, a tej zarówno każdy przedsiębiorca, jak i konsument wolałby uniknąć.

Wysokie uzależnienie zbiorów w rolnictwie od czynników przyrodniczych, klimatyczno-pogodowych ma bezpośrednie przełożenie na tendencje zmian w cenach¹. Wyniki handlu zagranicznego bezpośrednio będą zależały od zmian cen na rynkach światowych. Tak więc wzrost cen żywności na rynkach światowych może spowodować poprawę opłacalności i rozwój eksportu płodów rolnych i produktów branży rolno-spożywczej, spadek cen natomiast przełoży się na pogorszenie opłacalności eksportu i poprawę opłacalności importu.

TENDENCJE ZMIAN CEN ROLNYCH

W Polsce od wejścia do UE tendencje zmian cen rolnych są podobne jak w innych krajach unijnych, z tym że zmiany te (zarówno spadki jak i wzrost) są bardziej gwałtowne. Poziomy cen w Polsce i UE mają tendencję do wyrównywania się, najszybciej na rynkach produktów regulowanych przez instrumenty wspólnej polityki rolnej – WPR (rynek zbożowy, rynek mleczarski). W branżach, gdzie nie ma interwencji, kształtowanie się cen zależy od sytuacji rynkowej i dla większości produktów są to rozmiary popytu i podaży na rynku wewnętrznym.

W Polsce aprecjacja lub deprecjacja złotówki ma istotny wpływ na kształtowanie się relacji i przewag cenowych. Przykładowo w 2008 r. wzrost cen żywności na świecie i w Polsce oraz aprecjacja złotego spowodowały utratę przez polskich producentów pozycji konkurencyjnej na rynku zbóż i mięsa wieprzowego. Przewagi cenowe utrzymaliśmy na rynku wołowiny, drobiu, mleka. Z kolei zmiany notowania złotówki i jej deprecjacja w 2009 r. pozwoliły odzyskać przewagi cenowe w stosunku do producentów UE na wielu rynkach. Ceny na rynku mięsa wieprzowego w Polsce ciągle są mniej konkurencyjne, np. z cenami w Danii, stąd m.in. istniejący import wieprzowiny z tego kraju.

Dynamiczny wzrost cen zbóż (zwłaszcza paszowych) powoduje, iż konkurencyjność polskich produktów na rynku Wspólnoty maleje. Ceny zbóż podlegają szczególnie dynamicznym wahaniom (wpływ warunków klimatycznych). Przykładowo ceny kukurydzy w 2007 r. wzrosły o 50% w stosunku do 2006 r. Podobnie jest w 2010 r., ceny pszenicy wzrosły już o 80% w porównaniu z rokiem poprzednim, średnie ceny wieprzowiny ulegają też silnym wahanom. Wzrost cen zbóż paszowych przekłada się bowiem na wzrost kosztów produkcji mięsa. Przewagi cenowe naszych producentów maleją. Dużo wyższe ceny wieprzowiny odnotowaliśmy w porównaniu np. z Danią. Przewaga cenowa utrzymywała się natomiast w stosunku do producentów z Grecji i Bułgarii. Wobec malejącego znaczenia dla poprawy konkurencyjności utrzymania przewag cenowych polskich producentów, tendencji do wzrostu kosztów produkcji na rynku mięsa, a także perspektywy

¹Przykładem może być skokowy wzrost cen pszenicy na początku sierpnia 2010 r. (o 80%) spowodowany ogłoszeniem w Rosji embarga na eksport zbóż; zdaniem niektórych – w dużej mierze jest to wzrost spekulacyjny.

zmniejszenia refundacji do eksportu jako instrumentu WPR, działania mające na celu poprawę konkurencyjności polskich producentów i eksporterów powinny dotyczyć obszarów pozacenowych, takich jak: jakość, unikatowość, funkcjonalność polskich produktów. Tutaj niebagatelne znaczenie ma nie tylko produkcja, ale też marketing i promocja. Atrakcyjność i różnorodność oferty handlowej ma znaczenie w przypadku produktów przetworzonych. Na rynku polskim instytucje państwowe powinny bardziej przeciwdziałać dyskryminacji polskich producentów w supermarketach z udziałem kapitału zagranicznego.

Trudno prognozować kształtowanie kursu PLN w przyszłości, tak jak trudno jest przewidzieć datę naszego wejścia do strefy euro. Są prognozy zakładające kurs EUR/PLN na koniec 2010 r. na poziomie 3,89; w 2011 – 3,68; w 2012 r. –3,65 [Puls Biznesu 2010]. Jedno, co można już założyć – nie będzie to kurs stabilny.

Kryzys za granicą wpłynął na zmniejszenie eksportu z kraju, jednak zmniejszenie importu w związku z kryzysem i deprecjacja waluty narodowej w konsekwencji ukształtowały dodatni wynik eksportu w stosunku do PKB. Mocne osłabienie złotego w 2008 r. i w pierwszym półroczu 2010 r., poprawiło konkurencyjność krajowych produktów i usług.

NEGOCJACJE RUNDY DOHA WTO I ICH WPŁYW NA KONKURENCYJNOŚĆ SEKTORA ROLNO-ŻYWNOŚCIOWEGO

Runda Doha jest kontynuacją Rundy Urugwajskiej i próbą rozwiązania trzech głównych problemów: wewnętrznego subwencjonowania rolnictwa, dotowania eksportu rolnego, rozszerzenia dostępu produktów zagranicznych na wewnętrzne rynki.

W stanowisku UE jest zgoda na likwidację dopłat do eksportu. Mimo że ceny w Unii są obecnie bardziej zbliżone do poziomu cen światowych, wykazujących tendencję wzrostową, to należy przewidywać, że po zniesieniu dopłat eksport poza obszar Wspólnoty do krajów trzecich ulegnie zmniejszeniu.

Polityka celna UE była jak dotychczas najważniejszym instrumentem ochrony jej rynku wewnętrznego. Tym samym zgoda na redukcje ceł niesie niebezpieczeństwo osłabienia pozycji konkurencyjnej unijnych rolników. Najszybciej nastąpi to w krajach, gdzie warunki naturalne do produkcji rolnej są gorsze. Słabsza pozycja konkurencyjna unijnych rolników wynika również z bardziej rygorystycznych wymogów ochrony środowiska naturalnego i dbałości o dobrostan zwierząt, co zwiększa koszty produkcji rolniczej. Wysoki poziom ochrony socjalnej rolników europejskich to dodatkowy element kosztowy. W konsekwencji wprowadzenie w życie postanowień Rundy Doha może osłabić pozycję konkurencyjną producentów rolnych w UE i doprowadzić do utraty części rynku wewnętrznego na rzecz eksportu z krajów trzecich. Istnieje także niebezpieczeństwo dumpingu cenowego ze strony potencjalnych eksporterów na rynek Europy.

Cele negocjacji w ramach Rundy Doha są następujące: znacząca poprawa w dostępie do rynku, redukcja z perspektywą eliminacji wszystkich form wsparcia eksportu, redukcja zakłócającego handel wsparcia wewnętrznego. Zależność między kształtem WPR a międzynarodowymi zobowiązaniami UE w handlu zawsze była istotna. Z reguły obowiązuje zasada, iż reformy WPR poprzedzają międzynarodowe zobowiązania w ramach

WTO. Zakończenie negocjacji w ramach Rundy Urugwajskiej GATT było możliwe, gdyż poprzedziła je przyjęta w 1992 r. reforma MacSharry'ego wprowadzająca istotne zmiany w polityce rolnej. W obecnych negocjacjach WTO celem niektórych krajów eksporterów produktów rolnych jest doprowadzenie do równego traktowania w handlu produktami przemysłowymi i rolnymi, a takie podejście zagraża podstawom WPR UE. Rezygnacja z instrumentów protekcjonistycznych w ramach WPR spowoduje osłabienie pozycji konkurencyjnej i utratę części rynków przez kraje UE na rzecz krajów rozwijających się i o niższych kosztach wytwarzania.

W negocjacjach WTO stanowisko UE przedstawia Komisja. Polska podobnie jak wszystkie kraje członkowskie WTO prezentuje też swoje stanowisko przedstawiane KE i krajom członkowskim. Polskie stanowisko, jak pisze Wiesław Zapędowski – I Rzecznik Stałym Przedstawicielstwem RP przy Biurze ONZ i Innych Organizacjach Międzynarodowych w Genewie [Zapędowski 2010], zawiera elementy ofensywne i są to postulaty ograniczenia i eliminacji takich form wsparcia eksportu, jak regulacje cen stosowane przez przedsiębiorstwa handlu państwowego czy wspieranie eksportu ukryte w mechanizmach międzynarodowej pomocy żywnościowej (zdecydowanie sprzeciwiają się temu Stany Zjednoczone), a także rozszerzanie ochrony oznaczeń geograficznych produktów rolnych. Elementy defensywne polskiego stanowiska odnoszą się głównie do dostępu do rynku i wsparcia krajowych producentów, gdzie postuluje się o zachowanie elementów ochrony rynku, o możliwość łagodniejszej liberalizacji dla produktów wrażliwych oraz o zachowanie instrumentów wsparcia producentów rolnych. Podobne stanowiska przedstawiły takie kraje, jak: Francja, Irlandia, Hiszpania, Węgry, Włochy, Grecja, Słowacja i Litwa, co umożliwi wspólne prezentowanie jednolitej postawy w negocjacjach, mimo że mogą występować pewne różnice w detalach w zależności od stopnia zainteresowania danego kraju konkretnymi produktami czy mechanizmami. Podobnie grupują się inne kraje zainteresowane większą liberalizacją (Wielka Brytania, Dania, Szwecja, Czechy, Estonia, Łotwa). Tak więc odbywająca się obecnie, równoległe z negocjacjami WTO, debata w UE nad kształtem WPR po 2013 r. i jej ustalenia będą miały istotny wpływ na ukształtowanie się warunków konkurencyjności na rynkach rolnych, także w Polsce, w następnej dekadzie.

Najszybciej będzie zauważalny wpływ eliminacji przez UE dopłat do eksportu. Projekt WTO przewiduje całkowite zlikwidowanie dopłat eksportowych do 2013 r. Wobec przedłużających się negocjacji i niepewności co do ich zakończenia, trudno przewidzieć, na ile termin ten będzie obowiązujący. Terminarz eliminacji subsydiów eksportowych zostanie z pewnością ustalony w ramach już rozpoczętej dyskusji nad unijną perspektywą budżetową na lata 2013–2020. Szacuje się, iż eliminacja subsydiów spowoduje spadek unijnego eksportu mleka o 8 mln ton i eksportu drobiu o 25% [Zapędowski 2010].

NATURALNE WARUNKI ŚRODOWISKOWE I WIELOFUNKCYJNOŚĆ OBSZARÓW WIEJSKICH

Rolnictwo, w przeciwieństwie do wielu innych sektorów gospodarki, podlega oddziaływaniu warunków naturalnych, niezależnych od człowieka sił przyrody. Warunki klimatyczno-przyrodnicze są u nas mniej korzystne w porównaniu z krajami Europy

Zachodniej i Południowej. Występuje także duże zróżnicowanie regionalne naturalnych warunków dla produkcji rolnej (mapy waloryzacji przestrzeni rolniczej opracowane są przez IUNG w Puławach). W Polsce są potencjalne obszary konkurencyjnego rolnictwa o dobrych warunkach przyrodniczych, które wymagają poprawy struktury agrarnej, infrastruktury otoczenia rolnictwa, inwestycji w kapitał ludzki. Zróżnicowania regionalne zostały ukształtowane historycznie i zmieniają się pod wpływem wielorakich, społeczno-ekonomicznych i politycznych uwarunkowań. Występuje kilka obszarów wyspecjalizowanego i towarowego rolnictwa:

- region wielkopolski to obszar intensywnej produkcji roślinnej, trzody chlewnej, miejscami bydła mlecznego i mięsnego;
- obszar dorzecza dolnej Wisły z intensywnymi uprawami zbóż, roślin przemysłowych (ziemie dobrzyńska i chełmińska) oraz trzody chlewnej (Kujawy),
- obszar grójecko-warecki z produkcją owoców i warzyw,
- region podlaski – intensywne chów bydła mlecznego (Wysokie Mazowieckie),
- dolina Wisły, gdzie występują intensywne uprawy warzyw i owoców.

Poza obszarami intensywnego i towarowego rolnictwa dominuje rolnictwo tradycyjne z rozdrobnioną strukturą agrarną i niską towarowością gospodarstw. W strukturze dochodów mieszkańców wsi (41% ludności Polski w 2008 r.) pierwszą pozycję zajmują transfery społeczne (renty, emerytury), drugą – dochody z pracy poza rolnictwem, dopiero na trzecim miejscu jest dochód z rolnictwa.

W rolnictwie pracuje 14% ogółu zatrudnionych w całej gospodarce narodowej. Liczba pracujących w rolnictwie systematycznie zmniejsza się. Stąd o konkurencyjności obszarów wiejskich w Polsce zadecydują procesy zachodzące zarówno w samym rolnictwie, jak i w jego otoczeniu. Gospodarstwa rolne w Polsce są zbyt rozdrobnione jak na standardy europejskie, stąd ich przewaga konkurencyjna tkwi w tych kierunkach produkcji, które wymagają dużych nakładów pracy i są trudne do zmechanizowania. Jak długo koszty pracy będą w Polsce niższe w porównaniu z innymi krajami eksport będzie opłacalny i przewaga będzie utrzymana. Obserwuje się jednak tendencję do wyrównywania kosztów pracy także w rolnictwie. Stąd maleć będzie rola przewag kosztowo-cenowych. Bardziej trwałych przewag należy poszukiwać w walorach jakościowych polskich produktów. Opóźnienie procesu kapitałochłonnej intensyfikacji produkcji rolnej, który nasilił się w krajach rozwiniętych gospodarczo, współcześnie, wbrew pozorom, daje przewagę krajom o ekstensywnych metodach produkcji w rolnictwie, z niskim poziomem degradacji przyrody. Rośnie zapotrzebowanie na żywność ekologiczną, wyprodukowaną metodami przyjaznymi dla środowiska naturalnego i w warunkach zrównoważonego rozwoju.

Dochody pozarolnicze i nierolnicze miejsca pracy na obszarach wiejskich są istotne dla przeciwdziałania procesowi depopulacji na obszarach wiejskich, którymi to procesami są szczególnie zagrożone tereny wiejskie ze słabą infrastrukturą, oddalone od centrów urbanistycznych. Do obszarów problemowych zaliczają się również tereny przygraniczne (występuje pojęcie „syndromu przygranicznego” w teorii rozwoju regionalnego). Granice Polski z wschodnimi sąsiadami są równocześnie zewnętrzną granicą UE. Stąd w naszym interesie jest przeciwdziałanie pogłębianiu się peryferyjności obszarów przygranicznych przez zwiększenie ich dostępności w relacjach krajowych i międzynarodowych. Dużą rolę w tym procesie powinna odegrać branża turystyczna. Integracja obszarów leżących po obu stronach granicy będzie następować przez inicjatywy współpracy transgranicznej,

co powinno prowadzić do stopniowego kształtowania obszarów funkcjonalnych powiązanych gospodarczo, społecznie i komunikacyjnie. Obszary przygraniczne posiadają nie-wykorzystany potencjał ludzki, środowiskowy, turystyczny, edukacyjny oraz kulturowy.

O utrzymaniu żywotności ekonomicznej tych i pozostałych słabo rozwiniętych obszarów wiejskich zadecydują możliwości ich pozarolniczego gospodarowania i wielofunkcyjnego rozwoju, w tym także przez usługi turystyczne.

Procesy globalizacji niosą ze sobą tendencję do utraty różnorodności, także na rynku produktów żywnościowych. Ochrona specyfiki europejskiego rolnictwa i żywności na globalnym rynku oraz zachowanie tradycyjnych i regionalnych metod wytwarzania, a także receptur przetwarzania żywności to istotne zadania dla WPR i władz poszczególnych krajów członkowskich UE. W nadchodzącej przyszłości istotna będzie poprawa jakości i bezpieczeństwa produktów żywnościowych, a tym samym wzrośnie potrzeba kontroli wytwarzania i przetwarzania żywności przez niezależne agendy rządowe.

TURYSTYKA JAKO FUNKCJA POZAROLNICZEGO ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Rozwój turystyki jest ważnym celem priorytetowym we wszystkich polskich regionach. W 16 regionalnych programach operacyjnych na lata 2007–2013 oraz programie Rozwój Polski Wschodniej, a także w dokumentach przygotowanych przez samorządy w ramach polityki spójności Unii Europejskiej turystykę wymienia się bez wyjątku we wszystkich, przypisując jej jedynie różną rangę w hierarchii celów rozwojowych. W programach opracowuje się studia atrakcyjności turystycznej regionów, gdzie analizuje się i wyodrębnia segmenty turystyki, grupy turystów odwiedzających, ocenia wpływ turystyki na lokalne gospodarki i rozwój przedsiębiorczości. W ramach programów finansowanych ze środków funduszy europejskich organizuje się liczne akcje promujące poszczególne regiony kraju jako miejsce wypoczynku dla turystów krajowych i zagranicznych. W działaniach tych uczestniczą zarówno samorządy różnych szczebli, organizacje pozarządowe, jak i przedsiębiorcy oraz usługodawcy. Chroni się miejsca cenne przyrodniczo, rewitalizuje zabytki. Po akcesji do UE w naszym kraju z funduszy europejskich finansowany jest rozwój infrastruktury i bazy materialnej turystyki na niespotykaną dotychczas skalę. Aktywizujący obszary wiejskie rozwój turystyki powoduje większą dbałość o ład przestrzenny, estetykę i środowisko przyrodnicze otoczenia, przyczynia się do rewitalizacji obszarów zdegradowanych, kształtuje świadomość społeczności lokalnych i regionalnych zwiększając ich związki z miejscem zamieszkania.

Zmiany zachodzące w rolnictwie, które nadal jest głównym sektorem gospodarki na obszarach wiejskich, będą miały także wpływ na rozwój turystyki. Rolnictwo bowiem bezpośrednio wpływa na krajobraz oraz na stan środowiska naturalnego. Wyzwania stojące przed polskim rolnictwem w celu budowania pozycji konkurencyjnej to nie tylko zadbanie o wytwarzanie wysokiej jakościowo i bezpiecznej dla zdrowia żywności, ale też produkowanie zgodnie z zasadami ochrony środowiska, zachowanie krajobrazu wiejskiego i bioróżnorodności. Rolnictwo jest mocno powiązane z takimi dobrami publicznymi, jak lasy, powietrze, woda, zasoby genetyczne czy krajobraz, które to dobra służą całemu społeczeństwu. Ich degradacja lub utrzymanie w dobrej jakości w ogromnym stopniu

zależy także od kierunku i charakteru rozwoju rolnictwa. Godne również zachowania i dbałości są niematerialne wartości kulturowe obszarów wiejskich. Wieś jest ważnym miejscem tradycji, ze specyfiką krajobrazu kulturowego, odrębnością języka, ubiorów, obrzędów, kuchni i potraw, lokalnych zabytków historycznych. Zasoby tego rodzaju wymagają należytego traktowania i rozsądnej ochrony. Wymienione dobra publiczne są wartością i nieocenionym zasobem dla rozwoju turystyki, a ich regionalna dywersyfikacja tworzy pozamaterialne wartości ogólnonarodowe. Stąd pojęcie konkurencyjności produkcyjnej w sensie ekonomicznym powinno być rozpatrywane w szerszych kategoriach dobra publicznego i zrównoważonego rozwoju. W Europie w długookresowej perspektywie nie ma odwrotu od idei ekorozwoju, a uświadomieni konsumenci godzą się ponosić większe jego koszty. Działania polityków, instytucji władzy i administracji powinny być zgodne z tymi oczekiwaniami i zapewnić ochronę oraz promować proekologiczne zachowania zarówno rolników, jak i pozostałych beneficjentów i użytkowników wiejskiego krajobrazu.

„Ważną składową zrównoważonego rozwoju są działania służące rozwojowi turystyki, sprzyjają bowiem ochronie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz pielęgnowaniu tradycji lokalnych i regionalnych, będąc jednym z fundamentów kreowania odpowiedniego wizerunku kraju i regionów jako miejsc o wysokiej atrakcyjności życia oraz atrakcyjności inwestycyjnej” [Krajowa Strategia... 2010].

WNIOSKI

Przewiduje się, że globalny popyt na żywność, w tym popyt ze strony branży turystycznej, w długiej perspektywie będzie kształtował się pod wpływem następujących tendencji:

- Popyt na żywność determinują czynniki demograficzne, takie jak przyrost naturalny, a także czynniki społeczno-kulturowe wywierające wpływ na zmiany nawyków żywieniowych oraz czynniki ekonomiczne określające siłę nabywczą ludności. Rozwój turystyki jest istotnym czynnikiem oddziaływania w kierunku wzrostu popytu żywności.
- Przewiduje się przyspieszenie dynamiki rozwoju gospodarek najbardziej zaludnionych krajów świata, takich jak: Chiny, Indie, Indonezja, Brazylia, Meksyk. Prognozuje się podwojenie światowego popytu na żywność do 2050 r. [Kierunki...], stąd ważne jest zachowanie zasobów produkcyjnych rolnictwa, aby Europa (w tym Polska) utrzymała pozycję światowego eksportera żywności.
- Oczekuje się wzrostu wykorzystania produktów rolnych do produkcji biopaliw na skutek wzrostu kosztów wydobycia i cen ropy naftowej. Rozwój rynku biopaliw będzie stymulował popyt zagraniczny, podobnie rosnący popyt w krajach rozwijających się.
- Celem priorytetowym polityki ekonomicznej większości państw i rządów wciąż pozostaje zapewnienie wewnętrznego bezpieczeństwa i samowystarczalności żywnościowej.
- Procesy globalizacji konsumpcji prowadzą do jej unifikacji, równocześnie zmieniają się zachowania konsumentów i rośnie popyt na żywność tradycyjną i lokalną w szcze-

gólności w krajach zamożniejszych. Tego rodzaju żywność jest preferowana przez turystów przyjeżdżających.

- Rosną także oczekiwania konsumentów co do jakości i walorów prozdrowotnych żywności.
- Warunki globalnej konkurencyjności są kształtowane również przez organizacje i instytucje międzynarodowe. Na rynku żywności ramy funkcjonowania podmiotów rynkowych określają głównie przepisy i regulacje prawne WPR UE oraz WTO.
- Obszary wiejskie posiadają cenne walory przyrodnicze, kulturowe i krajobrazowe, które to zasoby mogą być wykorzystywane także dla celów rozwoju turystyki. W naszym kraju zasoby te są mało wykorzystane, zwłaszcza obszarów peryferyjnych, mimo że cechuje je unikatowość i różnorodność w skali europejskiej i międzynarodowej.
- Przychody generowane przez turystykę i agroturystykę na obszarach wiejskich są istotnym źródłem dochodów mieszkańców, przyczyniają się do rozwoju gospodarki regionów i ich wielofunkcyjności.
- Wraz z rozwojem turystyki i agroturystyki będzie rosła konsumpcja, w tym głównie żywności tradycyjnej i wytworzonej lokalnie.

PIŚMIENNICTWO

http://forsal.pl/grafika/425179,42050,gus_polski_pkb_wzros_l_w_i_kwartale_2010_roku_o_3_proc_w_ujeciu_rocznym.html

<http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/w;2008;r;import;przewyzzszyl;eksport;o;ponad;16;mld;euro,214,0,426966.html>

Kierunki rozwoju obszarów wiejskich – założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa” dokument Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, www.minrol.gov.pl

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010 – Regiony, miasta, obszary wiejskie, www.mrr.gov.pl

Ocena konkurencyjności polskich producentów żywności po akcesji do Unii Europejskiej (synteza). IERiGŻ – PIB, Warszawa 2009.

Puls Biznesu z 20 września 2010 r.

Zapędowski W.: Liberalizacja handlu towarami rolnymi – negocjacje w ramach Światowej Organizacji Handlu, [w:] Biuletyn Informacyjny nr 6 (228) czerwiec 2010, Agencja Rynku Rolnego.

DETERMINANTS OF POLISH AGRO-FOOD SECTOR COMPETITIVENESS – THE ROLE OF TOURISM DEMAND

Abstract. Valuable features of rural areas concerning natural environment, culture and landscape have been also used for tourism development purposes. In Poland they have still been underestimated, especially in peripheral areas, borderland, despite their uniqueness and diversity on the European and international scale. Poland has become an inherent part of the European model of rural and agricultural development, by its multifunctionality and multidirectional character. In the non-agricultural functions competitiveness advantages should be sought. Revenues generated by tourism and agrotourism are essential source of inhabitants' income, having impact on regional economy development. Along with tourism

and agrotourism development consumption is growing, especially consumption of traditional and locally made food.

Key words: rural areas, tourism functions, food market, competitiveness

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 08.10.2010